

MAATSCHAPPELIJKE VORMING TWEEDE GRAAD BSO

LEERPLAN SECUNDAIR ONDERWIJS

VVKSO - BRUSSEL D/2012/7841/011

vervangt leerplan D/2004/0279/059
met ingang van september 2012

Vlaams Verbond van het Katholiek Secundair Onderwijs
Guimardstraat 1, 1040 Brussel

Inhoud

Inleiding	3
1 Beginsituatie.....	4
1.1 Leerlingkenmerken.....	4
1.2 Verder bouwen aan een continuüm	4
1.3 Consequenties naar de leraar Mavo	5
2 Algemene doelstellingen	6
3 Algemene pedagogisch-didactische wenken	7
4 Leerplandoelstellingen, leerinhouden, pedagogisch-didactische wenken en didactische middelen.....	9
4.1 Ondersteunende basisvaardigheden	9
4.2 Maatschappelijke doelen.....	14
5 Evaluatie	22
6 Minimale materiële vereisten.....	23
6.1 Minimale materiële vereisten	23
6.2 Optimale uitrusting	23
7 Bibliografie	24
8 Lijst van de eindtermen	25
8.1 Functionele taalvaardigheid	25
8.2 Functionele rekenvaardigheid	25
8.3 Functionele informatieverwerving en -verwerking.....	25
8.4 Organisatiebekwaamheid.....	26
8.5 Tijd- en ruimtewustzijn	26
8.6 Natuurwetenschappen	27

Inleiding

In de gemeenschappelijke basisvorming van de derde graad BSO zijn er 2 uur Maatschappelijke vorming (Mavo). De basisvorming kan aangevuld worden met uren uit het keuzegebied.

Dit is een graadlerplan. De doelstellingen en de inhouden moeten bereikt zijn op het einde van de tweede graad. Het leerplan zelf geeft geen verdeling tussen het eerste en het tweede leerjaar van de tweede graad. In de school zullen de leraren Mavo van de tweede graad overleggen wat in het eerste dan wel in het tweede leerjaar aan bod komt, rekening houdend met:

- de logische opbouw;
- de relatie met andere vakken, zowel AV als TV/PV;
- de actualiteit.

Verder is het goed om weten dat:

- de eindtermen PAV met betrekking tot Functionele informatieverwerking en -verwerking, Organisatiebewustzijn en Tijd- en ruimtebewustzijn in de leerplandoelstellingen zijn opgenomen;
- de eindtermen natuurwetenschappen in de leerplandoelstellingen zijn opgenomen;
- de rubricering niet meer is dan een min of meer logische ordening van doelstellingen en inhouden en geen voorstel inhoudt naar te behandelen thema's;
- doelstellingen en inhouden naast mekaar vermeld staan, zodat onmiddellijk duidelijk is met welke inhouden welke doelstellingen worden nagestreefd;
- de pedagogisch-didactische wenken suggesties zijn - en dus geen strikte verplichtingen inhouden - om de doelstellingen te bereiken;
- leerplandoelstellingen en leerinhouden beide voorwerp zijn van controle door de inspectie. De leraar heeft een zekere vrijheid om, rekening houdend met de specifieke situatie waarin hij lesgeeft en in overleg met de directe collega's, een persoonlijke interpretatie hiervan te geven via zijn jaarplanning.

1 Beginsituatie

1.1 Leerlingenkenmerken

De leerlingengroep van de tweede graad BSO is uitermate heterogeen samengesteld. Er zijn leerlingen die:

- op normale leeftijd en met een oriënteringsattest A of B binnenkomen maar ook leerlingen die op basis van hun leeftijd zijn toegelaten;
- de eindtermen van de eerste graad behaald hebben en op basis van een positieve keuze in het BSO aankomen, maar ook leerlingen die na één of meerdere mislukkingen de doorstroom niet als een positieve keuze kunnen ervaren. Deze tweede groep heeft vaak slechts gedeeltelijk de eindtermen van de eerste graad bereikt;
- doorstromen na de ontwikkelingsdoelen van de eerste graad nagestreefd te hebben maar nog aangepaste nazorg vragen. Het betreft achterblijvers, leerlingen met ernstige leerproblemen, leerlingen met leerstoornissen en zelfs leerlingen met deficiënte verstandelijke mogelijkheden.

Deze grote verscheidenheid wordt bovendien doorkruist door sociale, culturele en economische factoren. Hierdoor voelen bepaalde leerlingen zich meer aangetrokken door de BSO-schoolcultuur wegens de eigen subcultuur. Andere leerlingen daarentegen voelen een vervreemding van de eigen subcultuur omwille van diezelfde BSO-schoolcultuur. De eerste groep leerlingen is afkomstig uit een milieu waar een zeer directe en concrete taal primeert die het doorgroeien naar het meer abstractalig handelen verhindert; de tweede groep leerlingen is afkomstig uit een milieu waar zeer veel taalstimulering wordt gegeven en de geschreven taal geïntegreerd is in het dagelijks leven, maar waar de ouders veelal onvoldoende emotioneel-affectieve draagkracht kunnen opbrengen om de dreigende vervreemding van hun kind op te vangen.

Vaak kampen sommigen onder hen met specifieke problemen:

- hun oriëntering in tijd en ruimte is beperkt

Het onderwijs doet zeer veel beroep op begrippen en op vaardigheden in verband met tijd en ruimte. Leerlingen die hierbij minder goed functioneren, ervaren geregeld moeilijkheden. Het ontbreekt hen in het algemeen aan goede en duidelijke structuren.

- hun zelfvertrouwen is niet groot

Een aantal negatieve ervaringen hebben ervoor gezorgd dat de opgroeiende jongeren eerder weinig zelfbevestiging mochten ervaren. Zij voelen zich hierdoor vaak diep ongelukkig. Onbewust verlangen en streven ze naar bevestiging.

1.2 Verder bouwen aan een continuüm

Vanaf de eerste leerjaren van het secundair onderwijs heeft de leraar oog gehad voor de ontwikkeling van de leerling tot jongvolwassene. Het streven naar verzelfstandiging wordt in de tweede graad versterkt. Dit houdt in dat de jongeren steeds meer zelf keuzen zullen voorstellen, inbreng zullen hebben, het klasgebeuren mede bepalen .... Ook samenwerken moet zijn kansen krijgen: in grotere groepen en rond complexere opdrachten waarbij de sterk geleide opdrachten langzamerhand wijken voor meer open werkwijzen.

Dit houdt ook in dat men blijft werken aan de vorming van de leerling tot een weerbare, sociaal geëngageerde, actieve, arbeidsgerichte jongvolwassene die optimaal op de arbeidsmarkt kan functioneren en aan de samenleving kan participeren en dit vanuit een christelijk geïnspireerde levensvisie.

Alle doelen, inhoud en didactische wenken van dit leerplan, om het even of het om kennis, inzichten, vaardigheden of attitudes gaat, kunnen gezien worden als middelen om deze vorming bij elke leerling na te streven.

1.3 Consequenties naar de leraar Mavo

De leraar Mavo verhoogt voortdurend zijn deskundigheid via lectuur, via systematische nascholing, via gesprekken over pedagogisch-didactische onderwerpen, via vakgroepwerking met collega's Mavo ....

Rekening houdend met de kenmerken van de leerlingen zal de leraar:

- de leerlingen leren kennen en aanvaarden om begeleidend en onderwijzend met hen op weg te gaan;
- haalbare en duidelijke doelen bij onderwijs en begeleiding vooropstellen;
- een eenvoudige, voor de leerlingen begrijpbare taal hanteren;
- lesstrategieën aanwenden die uitgaan van de beginsituatie van de leerlingen;
- de lesbetrokkenheid van de leerlingen alle kansen geven;
- goede studiegewoonten stimuleren die deze leerlingen ten dienste kunnen staan;
- aanzetten geven tot het zelfstandig verwerken van de leerstof aangepast aan deze leerlingen: in de eerste plaats in de klas zelf, eventueel ook thuis.

De leraar zal ook inzicht hebben in de huidige maatschappelijke gegevenheid. Daarom zal hij:

- de cognitieve doelen kritische bevragen en ruim tijd vrijmaken voor het realiseren van vaardigheden en attitudes;
- voorrang geven aan leerstrategieën meer dan aan oplossingen;
- structuren en duidingen ervan bespreekbaar stellen;
- consequent handelen ten opzichte van wat hij zegt;
- streven naar een positieve spiritualiteit ten aanzien van het leven (het individuele, het sociale en het beroepsleven);
- de leerlingen in contact brengen met zinvolle sociaalgerichte mogelijkheden van engagement, en met mogelijkheden tot persoonlijke verrijking.

2 Algemene doelstellingen

- Mavo heeft fundamenteel te maken met de wijze waarop deze leerlingen de realiteit ervaren. Die realiteit heeft vier grote aspecten:
  - Het sociale karakter van de mens. Een volwaardig menselijk bestaan is slechts mogelijk als men tot een “goede” deelname aan de gemeenschap komt. Dit geldt evenzeer voor de realisatie van de eigen bestemming.
  - De typische problemen die zich overal en altijd stellen waar de mens het leven in gemeenschap tracht te realiseren. Het betreft hier problemen van macht en onmacht, van vrijheid en onvrijheid, van het vastleggen van spelregels, van gelijkheid en ongelijkheid, van rechtvaardigheid, van samenwerking en conflict, van waarden en belangen, van orde en contestatie.
  - De instellingen en structuren die de samenleving (of delen ervan) in feite regelen, ten goede of ten kwade: het gezin, het economisch systeem, het politiek systeem, de kerken, de gemeente, het onderwijssysteem, de gezondheidszorg, enz.
  - De natuurwetenschappelijke ontwikkelingen en de consequenties ervan voor iedere burger in onze samenleving.

Mavo is dus meer dan vorming tot een aantal sociale deugden zoals dienstvaardigheid, eerlijkheid en naastenliefde. Ze beperkt zich niet alleen tot vorming in sociale relaties. In elk van de hierboven genoemde aspecten wil Mavo het nodige inzicht bevorderen, bepaalde houdingen ontwikkelen en de nodige vaardigheden bijbrengen.

Om dit te realiseren worden onderstaande algemene doelen nagestreefd:

- inzicht verwerven in maatschappelijke verschijnselen en mechanismen;
- vaardigheden en attitudes verwerven om in een multiculturele samenleving zinvol te functioneren;
- persoonlijk engagement bevorderen bij de leerlingen ten opzichte van de uitdagingen die de maatschappij stelt;
- de eigen tijd ordenen, plannen en juist inschatten;
- historisch bewustzijn ontwikkelen;
- zich oriënteren in de ruimte;
- de relatie tussen de mens en de ruimte die men benut observeren, ontleden en verklaren.

3 Algemene pedagogisch-didactische wenken

Maatschappelijke vorming veronderstelt een eigen aanpak, een visie op het vak

---

Mavo = waardeopvoeding

Een school wil haar leerlingen meer meegeven dan louter vakkennis. Haar intentieverklaring in dit verband is te vinden in het opvoedingsproject, waarin waardeopvoeding en christelijke duiding als prioritair opgenomen zijn.

Een leraar heeft de taak om, waar de kans zich zinvol voordoet, naar het opvoedingsproject of een aspect daarvan te refereren. Als (mede)drager van het christelijk opvoedingsproject is hij alert voor elke kans die het school- en klasgebeuren biedt om de diepere dimensie aan te reiken. Vele vakken bieden op een of andere manier kansen daartoe. Hoe meer de leraar de leerlingen persoonlijk kent, hoe meer hij zal aanvoelen wanneer er openheid is om met de leerlingen door te stoten naar zins- en zijnsvragen.

Mavo = geïntegreerd werken

In het BSO is geen afzonderlijk vak aardrijkskunde of geschiedenis. Het ligt wel in de bedoeling de noodzakelijk geachte aardrijkskundige en geschiedkundige gegevens, maatschappelijke inzichten en leertechnieken aan te bieden doorheen het vak Mavo.

Belangrijk is dat de leerlingen de werkelijkheid waarin ze leven, leren bekijken met:

- een aardrijkskundig oog, dit wil zeggen met een oog voor de bezetting van de beschikbare ruimte rondom zich met daarin de aanwezigheid van andere mensen, elk met hun eigen doelgerichte activiteiten;
- een geschiedkundig oog, dit wil zeggen dat ze stilaan leren zien en beseffen dat er een heden, een verleden en een toekomst is; dat, kort gezegd, de dingen veranderen in de loop der tijden;
- een maatschappelijk oog, dit wil zeggen dat ze geleidelijk aan inzicht verwerven in onze maatschappij, waarin ze zich weerbaar moeten leren opstellen.

Mavo = coördinatie met andere vakken

Daarbij komt ook een dringende vraag naar een ernstige, doordachte coördinatie met alle andere vakken.

Het is van groot belang voor de samenhang van ons onderwijs, dat elke leraar op de hoogte is van wat collega's in andere vakken doen. Een verwijzing van de ene vakleraar naar de lessen van een collega laat de leerlingen aanvoelen dat de verschillende vakken van een schoolweek onderling samenhangen en dat ze uiteindelijk gaan over dezelfde werkelijkheid.

Mavo = doe-lessen

In een les Mavo moet de aanpak van en de gezichtshoek van waaruit het gekozen onderwerp behandeld wordt, een eigen, specifiek karakter hebben. Dus geen spreekbeurt en allerm minst een les, waarbij na verhaal of lezing, de uitleg volgt van moeilijke woorden.

Lessen Mavo moeten vooral "doe-lessen" worden, het verbale gedeelte mag er niet te lang duren.

Met en op hun kaarten, met en op hun tabellen moeten de leerlingen werken. Goed geleide zelfactiviteit is één van de gulden regels bij de aanpak van die leerlingen. Met die methodes bestaat een zekere kans dat de leerlingen opnieuw wat succes ervaren in hun "studie", waardoor ze een (nieuwe) stimulans krijgen.

Mavo = selectie van doelen

De mogelijkheden om goede funderingen te leggen, leidend tot inzicht, mogen niet verwaarloosd worden. Daarom vragen leerinhoud en leermethodes een ernstige aanpak. Er wordt nadruk gelegd op het werken met kaarten, bevolkingstabellen, illustraties aangaande plaatselijke toestanden, het verkeer, uitstappen in de schoolomgeving en enkele gesprekken met beroepsmensen enz. Aan de basis van deze keuze ligt de overtuiging dat het verwerven van leertechnieken en de omgang met documenten de leervertraagde en leerzwakke leerlingen beter in staat kan stellen om zich in de maatschappij te engageren.

Mavo = audiovisuele middelen

Indringend en doelgericht gebruik van audiovisuele middelen is een hoog geprezen maar, jammer genoeg, nog onvoldoende gebruikte werkmethode. Vanuit audiovisuele middelen (in de breedste zin van het woord) moeten nieuwe begrippen gesticht of verkeerd begrepen zaken op punt worden gezet. Het gebruik van transparanten maakt het klassikale "voortonen" en verbeteren tot een voor iedere leerling bereikbare en - voor de leraar - graag gedane zaak. En daarbij krijgt de documentatie die de leerlingen als voortak bijeenbrengen een eervolle plaats tussen het, door de leraar gebruikte, didactisch materiaal.

Mavo = afwisseling van werkvormen

In het verloop van een les waar aanschouwing en activiteit een grote rol spelen, is het noodzakelijk een grote afwisseling van les- en werkmomenten na te streven. Boeiende presentatie, ontleding van beelden, oefenmomenten, rollenspel, persoonlijk onderzoekswerk, klassengesprek, vastzetten in werkmap of oefenschrift zijn zo vele mogelijkheden die binnen eenzelfde lesuur kunnen voorkomen.

Mavo = zo individueel mogelijk

Gezien het heterogene peil van de leerlingen is individueel werken een noodzaak. De allereerste vorm van bestaat erin er voor te zorgen dat in elke les alle leerlingen aan bod komen. Verder vraagt een goed begrepen individueel werken om een reeks extra oefeningen, een reeks uitdiepingsoefeningen, waar nodig remediëring.

Meer nog dan voor de vakken afzonderlijk is de ingesteldheid van over-het-eigen-muurtje-kijken noodzakelijk wil men ernstig werk maken van vakoverschrijdend werk. Hoewel het werken aan vakoverschrijdende eindtermen in wezen de verantwoordelijkheid is van de school als geheel, moet elke vakleraar zich de vraag stellen of en hoe hij daar vanuit zijn eigen vak kan toe bijdragen. De visie die de school ontwikkelt op Leren leren bijvoorbeeld, kan voor elk vak in elke les geconcretiseerd worden. Daarbij zullen bepaalde eindtermen in het ene vak vaker aan bod kunnen komen dan in het andere, maar ook hier moet de leerling voelen dat wat hij bij de ene leraar leert, ook bruikbaar is in een ander vak.

4 Leerplandoelstellingen, leerinhouden, pedagogisch-didactische wenken en didactische middelen

Voor vele van deze doelstellingen geldt:

- dat ze in verschillende thema's aan bod zullen komen. In geen geval is het de bedoeling om van elke doelstelling of inhoud een afzonderlijk thema te maken;
- dat ze frequent worden aangebracht, als herhaling, als versterking;
- dat ze geleidelijk worden aangebracht, van gemakkelijk naar moeilijk, van eenvoudig naar complex (ook te zien als een fase in het ganse secundair onderwijs);
- dat de leraar er de nodige tijd aan besteedt;
- dat de leraar gebruik kan maken van de nodige uitrusting en het nodige didactisch materiaal (zie punt 6 van dit leerplan);
- dat de leraar de doelstellingen permanent evalueert.

In de doelstellingen van dit leerplan zijn de eindtermen Functionele informatieverwerking en verwerking, Organiseerbekwaamheid, Tijd- en ruimtebewustzijn en natuurwetenschappen vervat.

Na elke doelstelling zijn de betrokken eindtermen tussen haakjes vermeld. Een * verwijst naar een attitude-eindterm. De volledige lijst van de eindtermen is achteraan in dit leerplan (punt 8) opgenomen.

4.1 Ondersteunende basisvaardigheden

LEERPLANDOELSTELLING

1 Onder begeleiding relevante en toegankelijke informatie vinden, selecteren en gebruiken.
(1 - 3 - 4 - 7 - 17 - 18 - 19 - 21 - 22 - 23 - 25 - 26 - 27)

LEERINHOUDEN

- relevante en toegankelijke informatie
  - vinden
  - selecteren
  - gebruiken
- informatie- en communicatietechnologie (vaak afgekort tot ICT)

DIDACTISCHE WENKEN

In de lessen Mavo is het voortdurend nodig informatie te vinden en te selecteren, en deze dan te gebruiken in functie van een bepaalde taak.

Vergelijk het nieuws van Nederland en Vlaanderen of tussen de publieke en de commerciële omroep. Vergelijk nieuws in jeugdprogramma's met nieuws op nationale zenders, met nieuws op regionale zenders.

Vertrek vanuit voor leerlingen favoriete tv-programma's.

Ga na welke invloed media kunnen hebben, onder andere via vraagstelling naar beeldvorming:

- hoe is ons beeld over Amerikanen?
- is dit een correct beeld?
- waarom wel? / waarom niet?

Deze beeldvorming kan gaan over verschillende aspecten. Enkele voorbeelden:

- relaties;
- geloof;
- agressie.

Relevante informatie

Relevante informatie verwijst naar die informatie die, rekening houdend met de leerlingen en met het thema, de moeite waard is. Ook al is er geen universele definitie van wat relevant is, toch is het belangrijk dat de leerling leert dat sommige zaken meer, andere minder interessant of waardevol zijn.

In de loop van de tweede graad (en later verder in de derde graad) leren zij ook onderscheid maken tussen:

- de kern van een feitelijke gebeurtenis of toestand,
- de verdere beschrijving van het feit,
- meningen over feiten.

Vooraf in verband met informatie uit media kan dit onderscheid belangrijk zijn.

Opzoekstrategieën

De leraar zal de leerlingen begeleiden in het hanteren van strategieën (= vaardigheden) die nodig zijn om efficiënt informatie te zoeken.

Enkele voorbeelden

- zeggen “wat” ik moet vinden;
- zeggen “waar” ik het kan vinden;
- zeggen bij wie of waar ik hulp kan vragen, indien nodig.

Selectiestrategieën

Vaak is het nodig uit de gevonden informatie de gepaste selectie te maken. Ook hier is begeleiding van de leerling nodig (klassikaal, individueel, in groepsverband).

Een voorbeeld van te zetten stappen:

- wat zoek ik?
- wat heb ik teveel gevonden? Elimineer!
- beantwoordt wat ik overhoud aan wat ik moest vinden?

Vaardigheden waarop leerlingen hierbij een beroep doen: kijken, lezen, vergelijken, oordelen ....

ICT

ICT in Mavo wijst op de dagelijkse aspecten van informatie- en communicatietechnologie zoals die in toenemende mate verweven is met het dagelijks leven.

Dit kan onder andere zijn:

- werken met tekst of met gegevens (al of niet cijfermatig) via een computer;
- nieuwe toepassingen om met elkaar in verbinding te treden, al of niet met de computer;
- via elektronische systemen (kaarten) gegevens opvragen, zich kenbaar maken, zaken registreren, toegang krijgen.

Kerndoel is dus niet ICT op zich, maar ICT in de mate dat ze het dagelijks leven van elke burger beïnvloedt en dreigt een drempel te worden voor wie hier niet mee vertrouwd is.

Er zijn schoolorganisatorische afspraken te maken wat betreft de bezetting van ICT-apparatuur.

De leraar Mavo overlegt ook met collega's TV/PV omdat vanaf de tweede graad in alle beroepsopleidingen computergebruik aanwezig is.

LEERPLANDOELSTELLING

2 Het eigen dagelijks leven organiseren.
(20 - 23)

LEERINHOUDEN

- dagplanning
- leven volgens afspraak invullen
- nauwkeurigheid en orde

DIDACTISCHE WENKEN

Ga uit van de concrete afspraken die leerlingen maken.

Bijvoorbeeld: via schoolagenda, in een vereniging.

Er wordt naar gestreefd dat de leerlingen een besef krijgen van:

- tijd;
- regels, van afspraken, van normen;
- wat van hen verwacht wordt;
- wat zij zelf verwachten;

zodat de jongere zijn totale leven leert organiseren.

LEERPLANDOELSTELLING

3 Zich situeren, oriënteren en verplaatsen door gebruik te maken van gepaste informatie.
(1 - 12 - 13 - 14 - 17 - 19 - 32)

LEERINHOUDEN

- ruimtebewustzijn in praktische situaties

DIDACTISCHE WENKEN

Het is de bedoeling dat leerlingen zelf hun weg vinden via beschikbare informatie (kaarten, plattegronden, tabellen ...).

Zij gebruiken deze informatie in praktische situaties tijdens activiteiten die kunnen plaatsvinden binnen de school en erbuiten (extra muros-activiteiten).

LEERPLANDOELSTELLING

4 Onder begeleiding eenvoudige zakelijke opdrachten van beperkte omvang organiseren, uitvoeren, evalueren.
(21 - 23 - 25)

LEERINHOUDEN

- zelfstandig werk:
  - de organisatie
  - de uitvoering
  - de evaluatie

LEERPLANDOELSTELLING

- 5** Onder begeleiding groepsopdrachten uitvoeren.
(2 - 5 - 6 - 22 - 23 - 25)

LEERINHOUDEN

- groepsopdrachten:
  - de deelname
  - het overleg
  - de uitvoering
  - de reflectie over het werk

DIDACTISCHE WENKEN

Werk geleidelijk

- van kleine naar grotere groepen.

LEERPLANDOELSTELLING

- 6** Reflecteren om het leerproces en het leerresultaat te evalueren, om de maatschappelijke weerbaarheid te verhogen.
(5 - 6)

LEERINHOUDEN

- probleemoplossend denken
- omgaan met kritiek
- kritisch zijn ten opzichte van zichzelf, ten aanzien van anderen

DIDACTISCHE WENKEN

Deze doelstelling is expliciet aanwezig in didactische lesvormen zoals het simulatiespel.

Reflectie streeft hier het vorderen in de beheersing van vaardigheden en attitudes na. Het is reflectie als probleemoplossend denken. Reflectie gaat in op vragen als:

- hoe vond ik de goede oplossing;
- welke weg heb ik gevolgd om te komen tot;
- waar is mijn werk ontspoord;
- waarom mislukte het groepswerk;
- wat is er nog verkeerd aan mijn manier van handelen;
- hoe doe ik het beter;
- wat geeft een snellere oplossing.

Rond deze doelstelling wordt geregeld gereflecteerd bij de basisvaardigheden en bij de maatschappelijke doelen, maar ook bij de wiskundige vaardigheden en bij de taalvaardigheden komt dit aan bod. Overleg is dus nodig.

Reflectie leidt ook tot het verhogen van de weerbaarheid in het maatschappelijke leven: ze ontwikkelt kritische zin ten aanzien van de vele impulsen die leerlingen (en leraren) ondergaan vanuit de media, vanuit het snel veranderende maatschappelijke ideeëngoed.

Deel de leerlingen uw standpunt of visie geregeld mee, maar respecteer ook de visie van hen. Het is trouwens niet noodzakelijk dat iedereen op eenzelfde lijn zit: verschillende standpunten moeten mogelijk zijn.

Reflectie kan vooraf in de lesplanning voorzien zijn. Heel vaak is ze niet (te) voorzien omdat leerlingen spontaan vragen stellen naar meer inzicht, naar uitdieping, naar ethische standpunten, omtrent levensvragen.

Reflectie kan gebeuren

- via een leergesprek;
- een groepsgesprek;
- door schriftelijk een idee neer te schrijven;

- in een stellingenlijst aan te kruisen;
- door vragen te formuleren bij;
- door te werken met een waardeschaal enz.

Trap niet in de valkuil van oeverloze discussies! Daarom kan u best gebruikmaken van een vast stramien, een stappenplan.

Bijvoorbeeld:

- de eigen ervaring/handeling verwoorden;
- terugblikken op die ervaring/handeling met positieve en negatieve bedenkingen;
- alternatieven kiezen;
- de nieuwe ervaring/handeling verwoorden.

LEERPLANDOELSTELLING

7 Gepast ageren.
(3 - 4 - 5 - 6 - 7 - 23 - 25 - 26)

LEERINHOUDEN

- sociale en maatschappelijke leefregels, normen, gedrag
- conflicthantering
- de hulpvraag

DIDACTISCHE WENKEN

Sociale en maatschappelijke leefregels, normen, gedrag.

Vertrek vanuit de leefregels, normen, gedrag waarmee uw leerlingen in aanraking komen.

Conflicthantering

De eigen leefwereld staat centraal: de klas, de school, het gezin, de vriendenkring, de straat of de buurt.

Wijs er bij conflicten op dat bestaande regels en normen niet werden nageleefd.

Schenk aandacht aan oplossingsstrategieën. Probleemoplossend handelen kan onder andere als volgt verlopen:

- het probleem definiëren;
- haalbare oplossingen zoeken;
- de gevonden oplossingen afwegen (voor en tegen);
- beslissen welke oplossing best is;
- ageren;
- evalueren.

De hulpvraag

Leer uw leerlingen op gepaste wijze en volgens de juiste weg hulp vragen aan anderen of andere instanties, beginnend in de klas, de school, maar ook daarbuiten.

Heb aandacht voor hulp invoeren bij zakelijke problemen, maar ook bij morele en sociaal-maatschappelijke problemen.

4.2 Maatschappelijke doelen

LEERPLANDOELSTELLING

8 Illustreren dat het leven ingebed ligt tussen heden en verleden.
(29 - 33* - 34*)

LEERINHOUDEN

- tijdsbewustzijn
- verleden
- heden
- toekomst
- tijdlijn, tijdband

DIDACTISCHE WENKEN

Breng geregeld aan hoe het vroeger was, vergelijk met het “nu” en verwijst naar de verantwoordelijkheid ten aanzien van de samenleving vandaag en morgen.

Als aanknopingspunt biedt de actualiteit vele mogelijkheden.

LEERPLANDOELSTELLING

9 Onder begeleiding aspecten van het dagelijks leven van mensen op een andere plaats met het eigen leven vergelijken.
(30)

LEERINHOUDEN

- cultuurverschillen
- verschillen in welvaart en in welzijn

DIDACTISCHE WENKEN

Breng geregeld vanuit het “hier” aan hoe het elders is.

Vertrek vanuit de confrontatie met de levenswijze in een ander land:

- een getuigenis;
- filmbeelden;
- een actueel gebeuren.

Ook hier biedt de actualiteit mogelijkheden tot een goed aanknopingspunt.

LEERPLANDOELSTELLING

10 Belangrijke wereldproblemen bondig omschrijven.
(31)

LEERINHOUDEN

- belangrijke wereldproblemen

DIDACTISCHE WENKEN

Vertrek vanuit de actualiteit zoals ze in de algemene didactische wenken is aangegeven.

Beperk de inhoud tot de essentie:

- het kernprobleem;
- een geografische situering;
- een bondige historische situering.

LEERPLANDOELSTELLING

11 Geld beheren.
(18 - 24)

LEERINHOUDEN

- zakgeld
- jongerenrekening

DIDACTISCHE WENKEN

Heb aandacht voor het werken met elektronische betaalmiddelen (proton, bankkaart ...).

Laat rekeninguittreksels lezen en controleren.

LEERPLANDOELSTELLING

12 Van het openbaar vervoer gebruik kunnen maken.
(17 - 19 - 32)

LEERINHOUDEN

- gebruik van uurtabellen openbaar vervoer
- het openbaar vervoer gebruiken

DIDACTISCHE WENKEN

Bij deze doelstelling is de eigen schoolomgeving zeker belangrijk.

Het accent ligt op het zelfstandig “doen” van de leerlingen.

Koppel deze doelstelling aan doelstelling 2.

Gebruik een nuttige uitstap om deze doelstelling te realiseren.

LEERPLANDOELSTELLING

13 De wettelijke basisregels als weggebruiker kennen.
(27 - 32)

LEERINHOUDEN

- belangrijke verkeersregels
- wettelijke formaliteiten

DIDACTISCHE WENKEN

Streef een zo concreet mogelijke benadering na, in te vullen volgens de eigen schoolsituatie, dit wil zeggen dat de leerlingen met echte of met gesimuleerde verkeerssituaties worden geconfronteerd.

Het gaat enkel om de belangrijkste verkeersregels, zoals:

- de drie graden van zware overtredingen.

Als wettelijke formaliteiten kunnen hier aan bod komen:

- rijbewijs;
- verzekering;
- uitrusting;
- boorddocumenten.

In alle geval gaat het telkens om sterk met de concrete situatie van de leerlingen verbonden inhouden.

LEERPLANDOELSTELLING

14 De grote lijnen kennen van mechanismen die hun leven beheersen of beïnvloeden.
(27 - 28)

LEERINHOUDEN

- mutualiteit
- dokter, apotheek
- ziekenhuis
- thuiszorg, bejaardenzorg

DIDACTISCHE WENKEN

De leerlingen moeten zich ervan bewust worden dat organisaties en structuren een invloed hebben op het sociale en maatschappelijke leven en dat het kennen ervan hun weerbaarheid verhoogt.

Gezondheidsstructuur

Deze doelstelling wil bereiken dat de leerlingen een elementair inzicht verwerven in de werking van de sectoren waarmee zij en hun familie te maken hebben.

Werk vanuit concrete voorbeelden zoals kosten van een doktersbezoek, van geneesmiddelen, van opname in het ziekenhuis.

LEERPLANDOELSTELLING

15 De structuur en werking van democratische verenigingen kennen.
(27)

LEERINHOUDEN

- democratische bestuursvorm

DIDACTISCHE WENKEN

Democratische bestuursvorm

Werk met voorbeelden van een democratisch bestuur uit de onmiddellijke omgeving van de leerlingen (hun sportvereniging, hun leerlingenparlement ...). Men kan uitbreiden naar de gemeente, de provincie, Vlaanderen, België, Europa.

Ken "politiek" een brede betekenis toe. Vanaf het ogenblik dat mensen samenleven en gezamenlijk tot beslissingen komen, doen ze aan politiek (in brede betekenis).

Hier ligt tevens een goede gelegenheid om naast democratie ook andere bestuursvormen aan te brengen, zoals republiek, dictatoriaal regime.

LEERPLANDOELSTELLING

16 Vlaanderen geografisch, politiek en economisch kunnen situeren in België, in Europa, in de wereld.
(27 - 31)

LEERINHOUDEN

- Vlaanderen gesitueerd
- – geografisch
- – politiek
- – economisch
- – in België
- – in Europa
- – in de wereld
- machtsblokken in de wereld

DIDACTISCHE WENKEN

Geografisch situeren = op een kaart aanduiden.

Politiek situeren = bondig de politieke banden aangeven.

Economisch situeren = enkele concrete voorbeelden aangeven van economische banden.

LEERPLANDOELSTELLING

17 In de eigen regio de belangrijkste maatschappelijke voorzieningen situeren.
(26 - 28)

LEERINHOUDEN

- hulporganisaties voor jongeren
- algemene hulporganisaties
- organisaties voor onderwijs en vorming

DIDACTISCHE WENKEN

Organisaties die hier aan bod kunnen komen, zijn onder andere:

- het JAC, telefoons voor raad en ondersteuning;
- het Rode Kruis, de MUG, AA, brandweer, rijkswacht en politie;
- de CLB's, de bibliotheek.

LEERPLANDOELSTELLING

18 Diverse vormen van creatieve expressie verkennen en er een mening over formuleren.
(5 - 33*)

LEERINHOUDEN

- vormen van creatieve expressie

DIDACTISCHE WENKEN

“Vormen van” dient ruim te worden geïnterpreteerd. Denk aan:

- reclame;
- muziek;
- kledij;
- werkstukken, enz.

Tracht waar mogelijk zelf creatief bezig te zijn, zo mogelijk in samenwerking met de praktische vakken. Een projectweek biedt extra mogelijkheden.

Neem zo mogelijk contact met creatieve groepen en instellingen.

Bedoeling is leren over het muurtje te kijken, een venster te openen op de wereld, smaak te verfijnen.

Een voorbeeld:

- een film gaan bekijken, voorbereid en naverwerkt in de klas.

LEERPLANDOELSTELLING

- 19** Verkennen de mogelijkheden van vrijetijdsbesteding aansluitend bij hun leeftijd.
(5 - 6 - 20 - 24 - 25 - 26)

LEERINHOUDEN

- vormen van vrijetijd

DIDACTISCHE WENKEN

Vraag bij de leerlingen na wat hun hobby is. Laat hen erover praten in de klas, laat het hen zo mogelijk demonstreren.

Zo kan ook vertrokken worden van datgene wat in de klasgroep aanwezig is.

Een evenwichtig overzicht is aangewezen. De lijst hierna kan helpen bij de verkenning, maar het is geenszins de bedoeling alles aan bod te laten komen:

- hobby's;
- sport;
- toerisme;
- cultuur;
- engagement (jeugdbeweging, Rode Kruis ...);
- uitgaan;
- bijverdienen.

LEERPLANDOELSTELLING

- 20 Verantwoord omgaan met seksualiteit.
(5 - 6 - 23 - 25 - 26)

LEERINHOUDEN

- seksuele en relationele vorming

DIDACTISCHE WENKEN

Coördinatie is nodig met Godsdienst, met lichamelijke opvoeding, met klas- en/of schoolprojecten.

Bij seksuele beleving kunnen aan bod komen: belevingsvormen, relatiebekwaamheid, voorbehoedsmiddelen en zwangerschap.

Leer leerlingen kritisch kijken naar seks en commercie.

Herneem indien nodig de biologische aspecten uit de eerste graad.

LEERPLANDOELSTELLING

- 21** Aan de hand van concrete voorbeelden uit de eigen leefwereld **verhelderen** dat omgevingsfactoren en micro-organismen invloed hebben op de menselijke gezondheid.

(natuurwetenschappen 1)

LEERINHOUDEN

- preventiemaatregelen;
- SOA;
- dagelijkse hygiëne;
- invloed van de omgeving;
- oog hebben voor eigen gezondheid en die van anderen.

DIDACTISCHE WENKEN

Voor wat betreft het studiegebied Voeding-verzorging: coördinatie met TV en PV in verscheidene studierichtingen is absoluut nodig.

Omgevingsfactoren die een invloed hebben op de menselijke gezondheid zijn o.a. milieu (lucht, water en bodem), voeding, lichaamsbeweging, stress. Bespreek problemen en mogelijke oplossingen of ontwikkelingen:

- waterverontreiniging – waterzuivering;
- luchtverontreiniging (o.a. fijn stof), roetfilters (auto's);
- gezonde voedingsgewoonten, actieve voedingsdriehoek;
- schadelijke stoffen en persoonlijke beschermingsmiddelen (masker, handschoenen, beschermende kledij);
- ...

Ook micro-organismen beïnvloeden de menselijke gezondheid:

- darmbacteriën;
- voedingsbacteriën zoals yoghurtbacteriën, schimmels in schimmelkazen, gist in brood en bier ...
- schadelijke bacteriën en virussen als oorzaak van infecties en ziekten;
- middelen en technieken om schadelijke bacteriën te bestrijden: desinfecteren, ontsmetten, steriliseren en pasteuriseren, conserveringstechnieken (diepvriezen, konfijten, pekelen);
- geneeskundige toepassingen zoals antibiotica en inenting.

Werk vooral aan het belang van preventie en hygiënische maatregelen om gezondheidsrisico's te voorkomen of beperken. Leer leerlingen om hun verantwoordelijkheid voor zichzelf en anderen op te nemen.

LEERPLANDOELSTELLINGEN

LEERINHOUDEN

22 Het leefmilieu respecteren.
(34*)

23 Onder begeleiding concrete **voorbeelden geven van** natuurwetenschappelijke bijdragen tot een duurzame leefomgeving op lokaal en globaal niveau.
(natuurwetenschappen 2)

– aspecten van milieu- en natuurzorg in eigen omgeving en/of elders

24 Onder begeleiding toepassingen en elementen uit de eigen leefwereld **in verband brengen** met natuurwetenschappelijke verschijnselen.
(natuurwetenschappen 3)

– het klimaat
– het weer
– energie
– stralingen
– ...

DIDACTISCHE WENKEN

Vertrek van het positieve dat natuur en milieu ons kan bieden en vanuit de eigen leefomgeving. Bijvoorbeeld: van water zoals ik ermee rechtstreeks te maken naar water (en gebrek eraan) in de wereld, in het algemeen.

De actualiteit geeft geregeld stof om dit item te onderbouwen.

Voorbeelden van natuurwetenschappelijke verschijnselen en mogelijke toepassingen die kunnen aan bod komen:

straling

- toestellen die gebruik maken van verschillende soorten straling: infraroodlamp, UV-lamp (zonnebank), microgolfoven, gsm, gps, afstandsbediening ...
- radioactieve straling:
  - o onderscheid straling en besmetting
  - o toepassingen in de geneeskunde: X-stralen, radiotherapie

energie

- energievoorzieningen thuis
- energiecentrale
- energieverbruiksmeters
- energielabels op huishoudtoestellen
- isoleren van woningen
- alternatieve energievoorzieningen, groene energie

materie

- grondstoffen en grondstoffenverbruik
- kunststoffen
- afval: voorkomen en recycleren van afval
- afval als grondstof: cradle tot cradle (C2C)

kracht en druk

- hefbomen: blikopener, kurkentrekker, autokrik, sleutels, hendels, ...
- takels
- hydraulische systemen
- dynamometer (krachtmeter), manometer (drukmeter)
- toepassingen in fitnesscentra

Breng **duurzaamheid** aan vanuit verschillende perspectieven en inzichten zoals:

- *duurzaamheidsvraagstukken*. Denk hierbij aan aspecten als: klimaatverandering, daklozenproblematiek, economische crisis, uitputting van grondstoffen, energieproblematiek, ecologische problemen, armoede, Noord-Zuidproblematiek, werkloosheid, vluchtelingen, migratie ...
- *ecologische voetafdruk*. De ecologische voetafdruk is een indicator die weergeeft hoeveel aardoppervlak nodig is om aan onze behoeften te voldoen. Om de twee jaar publiceert WWF het Living Planet Report, hét naslagwerk over de ecologische voetafdruk.
- *cradle tot cradle*. In de cradle tot cradle (wieg tot wieg) filosofie probeert men de materiekringloop te sluiten. Alle gebruikte materialen worden na hun leven in het ene product opnieuw ingezet in een ander product. Het verschil met conventionele recycling is dat er geen reststoffen zijn die gestort worden en dat er dus geen kwaliteitsverlies is. Een belangrijk verschil is ook dat in deze filosofie reeds bij het ontwerp van het eerste product wordt rekening gehouden met de mogelijkheden op het einde van de levensloop van dat product.
- *groene economie*. Allerlei economische ontwikkelingen die tegemoet komen aan de aspecten duurzame ontwikkeling rangschikt men tegenwoordig onder de term 'groene economie'. We denken hierbij aan de ontwikkeling van energiebesparende producten (isolatie, dubbelglas, energiezuinige wagens, passiefhuizen ...), milieueffingen, ondersteuning van milieuvriendelijke toepassingen. Voorbeelden uit de lokale leefomgeving:
  - sorteren van afval en containerparken, isoleren van daken, dubbelglas, hoogrendementsketel, milieuvriendelijke technologieën, elektrische auto ...
  - aankoop van Fair tradeproducten. Fair trade staat voor eerlijke handel waarbij de duurzame ontwikkeling in de internationale handel van bv. koffie-, cacao-, bananen-, wijnhandel wordt bevorderd. Noord-Zuidproblematiek, productietechnieken met respect voor het milieu zijn hier ondermeer aan de orde.
- *gebruik van alternatieve energiebronnen*. Het gebruik van alternatieve energiebronnen (windturbines, zonnecellen, zonneboilers ...) bij de energievoorziening draagt bij tot duurzame oplossingen. Uitputting van grondstoffen (fossiele brandstoffen), energieproblematiek (herbruikbare energiebronnen), opwarming van de aarde (klimaatverandering) zijn belangrijke thema's.
- *gebruik van biodegradeerbare producten*. Hier kan o.a. het gebruik van composteerbare verpakkingsfolie aan bod komen. Milieuproblematiek, uitputting van grondstoffen, afvalproblematiek (voorkomen is beter dan sorteren) kunnen aan bod komen.

Deze doelstelling komen opnieuw aan bod in de derde graad. Werk op het niveau van de leerlingen en maak goede afspraken over aanpak en te behandelen thematieken in de vakwerkgroep. Sluit zoveel mogelijk aan bij de lokale context en bij lokale projecten. Werk van 'dichtbij' naar 'veraf'.

5 Evaluatie

Evaluatie heeft tot doel na te gaan in hoeverre de leerling de vooropgestelde doelen heeft bereikt.

Dit kan een signaal inhouden naar de leraar: was de les voldoende duidelijk? Hebben zij begrepen wat de kern was? Op welke wijze kan de les of kunnen bepaalde onderdelen beter worden aangebracht?

De evaluatie wil hier de efficiëntie en de effectiviteit van het leerproces nagaan.

Traditioneel mikt de evaluatie nog steeds meer op een afwegen van wat het resultaat is van het leerproces: kennen de leerlingen de aangeboden leerinhoud? Is er een minimum aan inzicht aanwezig? Heeft elke leerling de vaardigheid reeds minimaal onder de knie?

De evaluatie gaat het resultaat na: een productevaluatie.

Beide dimensies van een evaluatie moeten steeds in het oog worden gehouden.

De nadruk ligt op het toepassen van kennis en op vaardigheden. Deze elementen overwegen dan ook in de toetsen.

De concrete wijze van evalueren en rapporteren is schoolgebonden.

Principes van een goede evaluatie zijn:

- evaluatie is toekomstgericht. Een waardeoordeel uitspreken wordt bekeken in functie van wat komt;
- evaluatie is permanent. Ook tijdens de leerfase krijgt de leraar informatie over de vorderingen van de leerling. Zo zal waar hulp nodig is, bijkomende uitleg worden verschaft, zullen remediërende opdrachten worden ingeschakeld ...;
- evaluatie is gespreid over het schooljaar. Enkel evalueren op het einde van een grote periode is niet wenselijk;
- evaluatie is gericht op alle persoonlijkheidskenmerken. Zij onderzoekt kennis, kunnen, vaardigheden. Ook sociale vaardigheden en attitudes maken deel uit van een harmonische ontwikkeling; -evaluatie is positief gericht. Vaak hebben onze leerlingen een negatief zelfbeeld vanuit de vele bemerkingen die zij kregen. Hierdoor zijn zij vaak niet meer in staat zichzelf kritisch te beoordelen. Zij zijn zo gewend aan minder goede resultaten dat ze een verdedigingsmechanisme hebben opgebouwd: ze schuiven alle verantwoordelijkheid voor hun slechte resultaten van zich af. Deze vicieuze cirkel kan enkel worden doorbroken door het herhaaldelijk behalen van succes;
- evaluatie groeit naar zelfevaluatie. De mogelijkheid tot zelfevaluatie zal pas geleidelijk kunnen groeien bij het doorlopen van een eerste graad die hun negatieve zelfbeeld afbouwt. De leerlingen zullen stilaan sterk genoeg worden om de eigen tekortkomingen te onderkennen zonder daarbij het gevoel van eigenwaarde te verliezen.

6 Minimale materiële vereisten

Een klaslokaal waar voldoende nestwarmte is, dat hun eigen lokaal is, heeft de voorkeur.

6.1 Minimale materiële vereisten

- Vlot verplaatsbaar meubilair, liefst tafels en stoelen
- Een kast die op slot kan
- Een prikbord
- Een tijdsband, voldoende groot
- Een aantal atlassen
- Eenvoudige kaarten van België, Europa, de wereld
- Projectiemogelijkheid

6.2 Optimale uitrusting

- Wegenkaarten van België, van Europa
- Stadsplannen en stafkaart van de omgeving
- Een wereldbol
- Eenvoudige historische kaarten
- Een computer met internetaansluiting

7 Bibliografie

- Visie op het Beroepssecundair Onderwijs, Kl. 64.03, VVKSO, 19 mei 1995, 23 blz.
- Visietekst "Historische vorming", Kl. 63.01, VVKSO, januari 1997, 36 blz.
- Leerplan eerste graad Mavo, leerplan Nederlands en leerplan Wiskunde.
- Leerplannen tweede graad Nederlands, Wiskunde en PAV.

Op het website van het VVKSO (<http://mavo.vvkso.be>) is praktische informatie te vinden in verband met het vak Maatschappelijke vorming.

Leerplannen van het VVKSO zijn het werk van leerplancommissies, waarin begeleiders, leraren en eventueel externe deskundigen samenwerken.

Op het voorliggende leerplan kunt u als leraar ook reageren en uw opmerkingen, zowel positief als negatief, aan de leerplancommissie meedelen via e-mail (leerplannen@vvkso.vsko.be) of per brief (Dienst Leerplannen VVKSO, Guimardstraat 1, 1040 Brussel).

Vergeet niet te vermelden over welk leerplan u schrijft: vak, studierichting, graad.

Langs dezelfde weg kunt u zich ook aanmelden om lid te worden van een leerplancommissie.

In beide gevallen zal de coördinatrice leerplannen zo snel mogelijk op uw schrijven reageren.

---

8 Lijst van de eindtermen

Met het oog op de controle door de inspectie werden de attitudes met een * aangeduid in de kantlijn.

8.1 Functionele taalvaardigheid

De leerlingen

- 1 kunnen informatief luisteren en lezen;
- 2 kunnen luisteren in interactie met anderen;
- 3 zijn mondeling assertief: ze kunnen informatie inwinnen, samenvatten en meedelen;
- 4 kunnen schriftelijk informatie aanvragen en meedelen in herkenbare en concrete situaties;
- 5 kunnen hun eigen mening en gevoelens uiten;
- 6 hanteren gepaste taal en omgangsvormen;
- 7 kunnen hulpmiddelen gebruiken om taalvaardig te handelen en hun communicatie te verbeteren.

8.2 Functionele rekenvaardigheid

De leerlingen

- 8 kunnen de regel van drieën functioneel toepassen;
- 9 kunnen het begrip percent functioneel gebruiken;
- 10 kunnen rekenen met geld in functionele situaties;
- 11 kunnen grootheden schatten, meten en berekenen in functionele situaties;
- 12 kunnen de schaal functioneel gebruiken;
- 13 verwerven wiskundige denkmethoden (o.a. ordenen, schematiseren, structureren) om probleemoplossend te redeneren en problemen uit het dagelijks leven op te lossen;
- 14 kunnen een schematische voorstelling lezen en interpreteren;
- 15 kunnen elektronische hulpmiddelen gebruiken om berekeningen uit te voeren;
- 16 * zijn ingesteld op het inschatten van de grootteorde van resultaten, het controleren van bewerkingen en resultaten, het vergelijken van oplossingen bevorderen.

8.3 Functionele informatieverwerking en -verwerking

De leerlingen

- 17 kunnen onder begeleiding relevante en voor hen toegankelijke informatie in herkenbare concrete situaties vinden, selecteren en gebruiken;

- 18 kunnen informatie uit uiteenlopend voor hen bestemd tekstmateriaal en voor hen bestemde formulieren selecteren en gebruiken;
- 19 kunnen onder begeleiding gebruikmaken van informatie- en communicatietechnologie (ICT).

8.4 Organisatiebekwaamheid

De leerlingen

- 20 kunnen hun dagelijks leven organiseren;
- 21 kunnen individuele opdrachten van beperkte omvang onder begeleiding organiseren, uitvoeren en evalueren;
- 22 kunnen bij groepsopdrachten onder begeleiding
  - overleggen en actief deelnemen,
  - instructies uitvoeren,
  - reflecteren;
- 23 kunnen omgaan met formele en informele afspraken, regels en procedures;
- 24 kunnen hun zakgeld beheren;
- 25 kunnen hulp invoeren;
- 26 kunnen een beroep doen op diensten of instellingen waar ze met eventuele vragen, klachten of meldingen terecht kunnen.

8.5 Tijd- en ruimtewustzijn

De leerlingen

- 27 kennen de grote lijnen van maatschappelijke structuren en mechanismen die hun leven beheersen of beïnvloeden;
- 28 kunnen in hun eigen regio de belangrijkste maatschappelijke voorzieningen situeren;
- 29 kunnen op grond van de actualiteit en eigen ervaringen illustreren dat hun leven ingebed ligt tussen verleden en toekomst;
- 30 kunnen onder begeleiding aspecten van het dagelijks leven van mensen in een andere tijd of een andere plaats met hun eigen leven vergelijken;
- 31 kunnen belangrijke wereldproblemen bondig omschrijven;
- 32 kunnen zich situeren, oriënteren en verplaatsen door het gebruik van gepaste informatie;
- 33 * respecteren het historisch-cultureel erfgoed;
- 34 * respecteren het leefmilieu.

8.6 Natuurwetenschappen

De leerlingen kunnen

- 1 onder begeleiding illustreren hoe natuurwetenschappen kunnen bijdragen tot een duurzame globale en lokale leefomgeving.
- 2 onder begeleiding natuurwetenschappelijke verschijnselen verbinden met toepassingen uit de leefwereld.
- 3 de invloed van omgevingsfactoren en micro-organismen op de menselijke gezondheid duiden.